

„Hálóval a szelet...”

Horgas Judit: *Fák közt, padon.*
Budapest, Liget, 2005. p. 104.

A címbe emelt szólásmondás Sir Thomas Wyatt (1503–1542) *Ha vadászni vágysz* című, Ovidius és Petrarca ihlette szonettjéből való. Nimfákat is megszegyenítő könnyedséggel szökkenve át a kétszer fél ezernyi éven, amely a narancsos ligetek és vadas parkok e halhatatlan szerelmeseit tölünk elválasztják, a „hiába ágáló ökokritikus”, akinek a szerző magát nevezi, ezzel a képpel az önnön tevékenységének hálátlan voltát jelzi. És – nem is csak a magáét. Hanem egy új irodalomtörténeti irányzat törekvéseit, amelyek bemutatására nemrég önálló rovatot indított a *Liget*. Sőt, egy kicsit az egész ökológiai mozgalom reneszánszáét is, amelynek felvirágzását pedig éppen az ökokritika érezhető felerősödésétől várja.¹

„A reneszánsz ökológia – az ökológia reneszánsza” alcímet kapott bevezető fejezet ezt a gondolatot fejt ki: „A reneszánsz ökológiai vizsgálatával tehát az ökológia megújulása, elmélyítése, végső soron: reneszánsza felé teszünk aprócska lépést, és közeledünk egy olyan idilli állapothoz, amelyben ember és természet együttélésének alapszabályai áthághatatlan, mindenkire kötelező, a gazdasági profittól független törvények.” (33)

Törekén tengődő vén csataló, erre már felcsapom a füleimet én is. Hogy részt kérjek az idillből és a profitból, persze. Másrészt meg, mivel az ökológia újabban mintha valóban elmozdulni látszana a szögesdróttal védett öko-lakóparkoktól meg a bio vécépapirtól, amelyhez mindeddig hozzáragadni látszott. Ráadásul, a vérszegény külföldi példák után egy igazi, hazai öko kisdedet látunk itt magunk előtt a jászolban. Igen ám, csakhogya mint

egy előző kritikai irányzat egyik alapítója mondta, a puding próbája az, hogy megeszik: vagy mi, vagy valaki más. Mert hiszen a fülüket hegyező pacik mellett lógó fülű csacsik, jámbor tehének és mesés kincseket cipelő nagypúpú tevék is álldogálnak a jászol körül itten. Buzgón próbálgatom hát én is magamhoz vonni az újszülöttet. Benne van nekem is annyiban.

A napkeleti bölcsek

Még hogy éppen az irodalomtörténések fogják kitalálni itt nekünk az új, a talán végére valóban osztály- és államhatalomra jutó ökológiát! Azt már nem! Hogy az ökokritika szóösszetétel két tagja között van némi összefüggés, abban alighanem egyikünk sem kételkedik. De hogy ennyire közvetlen legyen! Ezzel a dilemmával találja magát szemben a szerző is a könyv vége felé: „Ökokritikusnak lenni tehát korántsem mulatságos vállalkozás, hiszen a modern nagyváros lakosaként alapvető önellentmondásokkal kell szembenézni szinte minden pillanatban. A reneszánsz irodalom szerelmesének ráadásul még azzal a súlyos dilemmával is meg kell birkóznia, hogy mindaz az esztétikai és szellemi szépség, amit a reneszánsz létrehozott, ökológiailag erősen megkérdőjelezhető, a jövőt fenyegető alapokra épült. Ha egy tündér (például Ariel) felajánlaná, hogy varázspálcaja egyetlen suhintásával eltörli az emberi kultúra kincseit, és helyreállítja a Föld ökoszférájának egészségét, vajon elfogadnánk a lehetőséget?” (199)

Nagyon jó kérdés. És ráadásul még őszinte is. Mert tüstént kiderül belőle, hogy nem, dehogy is fogadnánk el! És hogy nem is lenne ez olyan nagyon nagy árusulás. Mivel ez a választás legfeljebb

¹ Amint a tanulmányból megtudjuk, az ökokritikusokat tömörítő ASLE (Assotcation for the Study of Literature and Environment) honlapján máris több, mint 150, a témával foglalkozó egyetemi kurzus linkje érhető el.

Prospero szigetén, az angol reneszánsz új világot ígérő álmában lett volna talán lehetséges. (Bizonyára ezért is választotta a szerző éppen ezt a korszakot tanulmánya tárgyának.) Nos, Ariel egyfolytában hadonászik a pálcájával azóta is. De a szép új világ – sehol. És talán jobb is így. Az Új Világ egy katasztrófa! – kiáltott fel Spanyol Izabella, amikor megkapta az első reális információkat Kolumbusz útjáról. De – mit tehetett volna? – futott a pénze után. I. Erzsébet még szép kis magánvagyonra is szert tett Angliának a világteengereken aratott hadi sikereiből. Csoda-e, hogy a Globe zsúpfedeléhez odaerősítettek egy nagy földgömböt, és gondosan ráfestették a világteengereket is?

Ami a mai helyzetet illeti, alighanem joggal állapítja meg a szerző: „Naivitás, vagy ami még rosszabb: cinizmus azt hinni, hogy az emberiség visszafordulhat az úton, amelyen egyszer elindult. Az egyetlen lehetőség, hogy előre menekülünk, és összegezve minden tudásunkat, megpróbáljuk elkerülni az egyre sebezhetőbb közeledő katasztrófát.” (199–200) És ha ez már nem lenne lehetséges, hát legalább emberhez méltóan fogadjuk – természetesen hozzá. Mert nem a természeti képek sokaságában, hanem éppen ebben: a Természet örök törvényeinek, a sorsunknak a felismerésében („megélésében”) van az ökokritika lényege szerintem. Legyen tárgya bár a Kozmosz bármely jelensége, az irodalom hőse ugyanis, akkor is – csak az ember lehet, aki mindezt „megéli”. Hogy ez több-e, vagy kevesebb a „természetfestésnél”, arról még a leghíresebb szerzők is csak igen óvatosan nyilatkoznak.

„Az ember rendeltetése az, hogy uralkodjon a világ felett? Vagy talán létezik egy magasabb rendű hivatás számára – egy csodálatosabb, mint amilyet az ember valaha is elképzelt magának? – kérdezi a Turner Tomorrow környezetvédő társaság irodalmi nagydíjának nyertese, Daniel Quinn amerikai író *Izmael* című regényének főszereplője, egy nagy intellektussal rendelkező idős gorilla.² Az emberek fogságban tartják, hogy „vigyázzanak rá”. De nagyon terhére van már ez a gyanakvó és féltékeny gondoskodás. Ezért felad titokban egy újsághirdetést, amelyben beszélgető társat keres. Így ismerkednek meg az íróval. Beszélgetéseik aztán egy, az emberi civilizáció lényegét feszegető, izgalmas párbeszéddé válnak.

Amíg csak az adóhivatal fogdmegei le nem kapják tíz körméről a tudós gorillát, és rendezetlen számláinak fejében el nem adják egy cirkusznak. Ott megfázik, tüdőgyulladást kap, és el is patkol hamarosan. Szomorú história. De hát hogy jön ő hozzá, hogy valamiféle különleges elbánást igényeljen? És ez a fura öko író is... A kutyájával, a macskájával, a lovával vagy a feleségével még csak elbeszélget olykor az ember. De egy nagy fekete gorillával, amely ráadásul erősen öszül, és okosodik... Brr! Nem, egy ilyen ne legyen csak hős itt nekünk! Miközben mi meg egyre inkább csak egy fogyasztó- meg szavazógép leszünk...

Az utolsó előtti oldalon, számot vetve az elvégzett munkával, a szerző szintén szemben találja magát a túlzott emberközpontúság dilemmájával: „Erdő, kert és sziget metaforája mellett hálás téma lett volna például az állatok szerepének vizsgálata, vagy a különféle virágok szimbolikájának elmélyültebb kutatása.” (201) Csak hát ehhez már hiányzott a nyersanyag, az e témákkal foglalkozó irodalmi művek sokasága. Legalább is magyar nyelven. Egy kicsit talán ezt is jóváteendő, idézi Montaigne-nek a „vademberekről” tett kijelentését: „Valóban vadak, de a mi bőrünkre azok. Mert vagy mi látjuk őket készakarva vadaknak, vagy nekünk kell vadakká lennünk.”³ És érzékeltetni igyekezve ezt a lelkiismeret furdalást, a valóságosnál némiképp idillibbé, bukolikusabbá színezi ki az egész reneszánszt.

Amint annak idején a reneszánsz, mai formájában az ökokritika sem lehet azonban egy beteg szíveknek való füves kertecske. Sem a Világ megmentése, sem a megváltása nem a szakterület. Tudomásom szerint maga az ökológia sem vállalkozik erre – sem mint tudomány, sem mint mozgalom. A humanizmus és a reneszánsz éppen az ember el-sőbbbségét és felsőbbbségét, majd hogy nem a mindenhatóságát hirdette. Igaz, hogy az irodalomban sok mesés erdőt, pompás kertet és paradicsomi szigetet találunk. De ez nem feltétlenül a mindenre elszánt környezetvédelem következménye. A korábban gondosan megművelt földeket sem a biológiai egyensúly helyreállítása kedvéért változtatták vissza legelővé, elűzve róla a parasztokat.

A *Novum Organum* első mondatában Francis Bacon ezt írja: „A természetet szolgáló és magyarázó ember annyit tehet és foghat fel, amennyit a termé-

² Daniel Quinn: *Izmael*. Budapest, Műzsák, 1993. 68.

³ Michel de Montaigne: Esszék. In: Kállay Géza: „Ember szemem nem hallott olyat”: a mérték megalapozása Zubolytól Montaigne-ig. 97–98.

szet rendjéből (...) megfigyelt: ennél többet nem tudhat, és nem tehet”.⁴ Lordkancellárként alapos része lehetett mégis mindabban, ami Angliában a paraszti földekkel, erdőikkel-mezőkkel és magukkal a parasztokkal történt. Egészen könnyű szívvvel illesztette bele *Utópiájába* Thomas Morus is a parasztokat felfaló juhokat, mivel szaporulatuk (a parasztoké) jóval nagyobb volt a megtermelt élelmiszerek növekményénél. A juhok meg, ugye, elváltak. Csak legelő kellett nekik – egyre több. És amint Kydnek a könyvben többször is idézett *Spanyol tragédiájából* megtudjuk, Galilei és Boccaccio, Montaigne és Rabelais, Cervantes, Lope de Vega, Velasquez és Kolumbusz királyi és hercegi mecénásai sem vetették meg az elűzött parasztoke földjén tenyésztett Merino juhok gyapjáért kapott csengő aranyakat.

Ezek nélkül talán máig sem fedezték volna fel Amerikát. Így sikerült azonban viszonylag gyorsan meghódítani (kirabolni) az Új Világot. Nagy lehetősége volt a „fejlődésnek”, hogy hűbéres parasztoke ott nem tenyészték. Az őshonos vadlovakkal és emberekkel már sokkal könnyebb volt elbánni. Némi fennakadást csak az okozott, hogy a késő reneszánsz eme, idillinek, vagy bukolikusnak egyáltalán nem nevezhető szerencselovagjai csúnyán összeveszték a szajrén. A függetlenségi harcnak nevezett gyarmati háborúkhöz – amint később a Francia Forradalmat megtámadó angol deszant hadsereg számára is – a nagy forradalmár író, Beaumarchias szállította a fegyvereket aztán.

Ne folytassuk tovább! Nyugodjunk bele, hogy az a folyamat, amit mi törzsfejlődésnek, történelemnek és civilizációnak hívunk, finoman szólva – egyáltalán nem egyenes vonalban halad! Legfeljebb abban bízhatunk, hogy ez így lesz továbbra is. Hogy velünk, „magyar gazdákkal” sem „érdemünk” szerint bánik el majd.

„Színház az egész világ...”

A történelem kegyes a törvényszerűségeit felismerő és azokat körültekintően alkalmazó más-ként gondolkodókhoz. Megengedi nekik, hogy jól beolvassanak a főnököknek. Persze már odakint, a lépcsőházban. Az V. Károly keresztényi hadaitól széttagosított olasz reneszánsz legjobb elméi, a humanisták és a manieristák a művészetkedvelő királyi és hercegi udvarokba menekültek: a

Mediciek Firenzéjébe, I. Ferenc Fontainebleaujába, II. Fülöp Madridjába, II. Rudolf Prágájába, V. Albert Münchenjébe. És megpróbálták átmenteni, visszalopni valamit az emberiségnek a humanizmusban és a reneszánszban megfogalmazott álmából, vágyaiból és felfedezéseiből.

Ez volt a reneszánsz másik (szerintem: az igazi) arca. Amikor padlásszobáikból előbújtak a közös étkezésekhez ezek a hajdani nagydíjas, érdemes művészek, egymással versengve dicsőítették az új Fejedelmet. Ebéd végeztén, a kamráikba visszavonulva, torz gazembernek és tetszelgő majomnak ábrázolták azonban a műveikben. Hivatalban lévő uralkodónak lenni egy Marlowe-, Ben Johnson- vagy Shakespeare-darabban, egy Volponének, III. Richardnak vagy egyszerűen csak Malvoliónak a *Vízkeresztben* – kész leégés volt.

Könyvet akkor sem vásároltak csak úgy az emberek. De a színházba el-eljártak azért. A Globe nézői például igen nagy tetszéssel fogadták ezeket a darabokat. Nemcsak a páholyok Ovidiuson és Petrarcan felnőtt közönsége, hanem a földszint is. A színházban ugyanis (ha csak a legfontosabb dolgokban és csak néhány órára is) mindenki egyforma volt. És ennyi jutott azért Anglia tengeri hatalmából mindenkinek. Pesten úgy mondják: ez sem semmi.

Hálóval a szelet? Én éppen azért szeretem a reneszánsz művészetét, mert megmutatta, hogyan kell ezt csinálni. „Az állam mint művészeti alkotás” – ezt a címet adta Jacob Burckhardt az itáliai reneszánszról írott nagy műve egyik fejezetének: „(...) Minden fontos kérdést esztétikai mérték alapján értékelték újjá. A valóság átalakult a művészi életmód szubsztitútmává, maga az élet pedig műalkotássá” – jegyzi meg ennek a kornak az élelmezéletről és életmódjáról Hauser Arnold.

Pontos megfigyelés! A művészet nem egyszerűen „tűkröt tartott” mintegy a Természetnek, hanem maga volt a Természet. „Színház az egész világ / és színész benne minden férfi és nő.” (Shakespeare: *Ahogy tetszik.*) – „Meghalni – / elszunnyadni – semmi több. / S egy álom által elvégezni mind / A szív keservét, a test eredendő, / Természetes rázkódta-tásait...” (Shakespeare: *Hamlet.*) Egyik darabjának a címével Calderon így mondja ezt: *Az élet álom*. Egy másik darabjának ez a címe: *A nagy világszínház*.

Az életnek mint logikátlan, kifürkészhetetlen és értelmetlen, múló álomnak vagy színjátéknak a fel-

⁴ Francis Bacon: *Novum Organum*. Budapest, Nippon, 1995. 8. Ford. Csatlós János.

fogása a manierizmus és a korai barokk egyik alap- gondolata volt szerte Európában. Nem volt idegen ez a művészi magatartás Shakespeare-től sem. Fel- fedezhetjük nála is a manierizmus számtalan jelét: a nyelv mesterkéeltségét és keresettségét, affektált- ságát és eredetieskedését, gyakran túlzúfolt és za- varos metaforáit, a bonyolult antitezisek, asszonán- cok és szójátékok halmozását. Tipikusan manieris- ta például az a különleges, bizarr és paradox vonás is, amelytől nem mentes a nagy angol jóformán egyetlen műve sem: a nemek cserélgetésével kap- csolatos erotikus játék. De nem ez a fontos igazán. A kérdés az: hogyan történt az a csoda, hogy a pá- holyokban bujálkodó udvari emberek és a földszin- ten falatozó, beszélgető, sörözgető kocsisok egyfor- mán értették és élvezték mindezt? Nekem csak né- hány egészen bizonytalan válaszom van.

Globe – Globus – globalizmus

Érdemes figyelni rá, hogy Shakespeare szín- műveinek Angliája, „Dániája” vagy éppen „Csehországa” mind-mind egy korabeli itáliai városállamra, leginkább talán a világkereskedelem másik központjára, Velencére hasonlított. A szereplők viszont töről metszett angolok voltak. Vagy még inkább: európaiak. (Ami az akkori euro-centrikus világban természetesen egyet jelentett azzal, hogy a „barbárokkal”, a „vademberekkel” szemben ők az igazi, a civilizált fehér emberek.) Bár eléggé keveset tudnak róla, zavarba ejtően sokat beszélnek azonban az egész Világról. Hol van egy mai toponemdzser világszemléletének a globalitása Schlyocketől?

És a műveltsége? A humanista tudósok és a hit- újítók latin nyelvű könyveit a pápai és a fejedelmi udvarokon kívül alig olvasta akkor valaki. A rene- szánsznak a Globe-ban az egész Glóbuszá tágitott színpadán egészen maguktól értetődtek viszont az ott kifejtett gondolatok. A *Hamlet* utolsó felvoná- sában az Ofélia sírját ásó öreg fellelkesülve pusztán attól, hogy egy tudósnak látszó nemes úrfi szólította meg, olyan dolgokat mond ki úrról és pór- ról, életről és halálról, amiket még Páduában és Wittenbergben sem igen lehetett hallani. Lehet, hogy éppen erre kellett a Globe-nak a modern ter- mészet- és társadalomtudomány? A halott (tehát abszolút drámaiatlan) latin helyett, amelyen csak a hittudósok értekeztek, egy új *világnyelv*? A művelt

és okos és nagyképű és dogmatikus emberek nyel- ve helyett az új, sikeres (bátor és szókimondó) em- berek nemzetközi nyelve?

Egy taknyos veronai kamasz, Romeo párbajoz- zik, és életében először megöl egy embert. Majd (életében szintén először) találkozik az igazi szere- lemmelemmel. Ettől kezdve egyfolytában olyan szavakat és képeket használ, mint egy igazi, máglyára érett csillagász, fizikus és filozófus. A tragédia második felvonásában egész természetességgel veszi kölcsön Galileitól szerelmi vallomáshoz a heliocentrikus világnézet fogalmait: „De csitt, mi fény nyilall az ablakon? / Ez itt Kelet, és Júlia a Napja! / Kelj, szép Nap, és az irigy holdat öld meg...” Nászi éjszaká- juk után Júlia meg így marasztalja: „E fény nem a Nap fénye, én tudom: / csak meteor, mit kilehelt a Nap...” Nem egy tizenéves lány naiv képzel- gései ezek, hanem a kor természetfilozófiájának csúcsteljesítménye, Isten tenyere helyett a Nappal a középpontban.

A csodálatos az, mondom, hogy Júlia szobájában itt mégis teljesen érthetőek, szinte köznapiak ezek a tudós szavak. A két fiatal rendkívüli, rendhagyó szerelme, vállalt, és szinte előre megélt közeli haláluk pecsételi meg a jogukat erre? Vagy az egész középkori világszemléletet alapvetően megváltoz- tató felfedezés, hogy az ember még a halálával is ehhez a földi élethez kapcsolódik, sokkal inkább, mint az egész hosszú és unalmas örökkévalóság- hoz? A nézők valószínűleg nem tették fel maguk- nak ezeket a kérdéseket. De pontosan értették azért, hogy miről is van szó. Sokkal jobban, mint ha Gio- rano Bruno maga magyarázta volna el nekik.

Éppen ez volt, azt hiszem, amit nem tudott meg- bocsátani Shakespeare-nek Voltaire és Tolsztoj. Hogy csörgőspikás bolondjai, részeg sírásói és bu- tuska szerelmesei ilyen életigazságokat ismernek. Pedig magának a kornak a sajátossága volt ez tulaj- donképpen. A Globe színpadán nem volt függöny. Két jelenet (korszak) között volt mindig egy villa- násnyi idő, amikor ki lehetett lesni, hogyan műkö- dik a Nagy Mechanizmus. – Beleszédül az ember.

„Színház az egész világ...” – idéztem az *Ahogy tetszik* második felvonásából a „méla Jacques” ki- jelentését az imént. Éppen Horgas Judit egy ko- rábbi Shakespeare-disszertációjából⁵ derült ki, hogy ő sem az a félnótás, furulyás, csörgőspikás fickó, akinek általában játszunk, meg idézgetjük.

⁵ Horgas Judit: „Mind makkopáncsba bú.” *Liget*, 2004/8.

Hanem talán a legelső tudatos környezetvédő, aki büszkén utasítja vissza a civilizáció „áldásait”. Már az első felvonásban megtudjuk, hogy Jaques bátran és szenvedélyesen ostromozza urát, a száműzött herceget és udvarát, amiért azok olyan kegyetlenül (és feleslegesen) pusztítják az ardennes-i erdő vadjait.

Hiába a sok szép szonett, ez a darab alapjául szolgáló pásztorjátékban még egyáltalán nem is szereplő figura elrontja az egész idillt. És ráadásul nem is tér vissza a darab végén a többiekkel a városba, a civilizációba, a nagy világszínházba. Vajon honnét szedte a Mester ezt az alakot? Bizonyos, hogy nem

az ardeni, és még csak nem is az ardennes-i erdőben teremnek az ilyenek. Hanem megmondom én, hogy hol: azoknak a „méla” humanistáknak a padlásszobáiban, akik az ő egykor száműzött, aztán meg visszahívott, „másként gondolkodó” hercegekkel visszatértek a városba szépen. És most némi lelkiismeret-furdalással ökokritikusként keresik a kenyerüket éppen. – Meregetik a hálóval a szelet. Furcsa mesterség, kétségtelenül. De nem merném azt állítani, hogy nincsen semmi, de semmi értelme.

Peterdi Nagy László